

3. Tussen schijn en werkelijkheid

OVER ONTOLOGIE EN DE TRANSFORMERENDE KRACHT
VAN BIJNA-DOOD ERVARINGEN

Eric Ettema

Laat u niets op de mouw spelden door de bijna-doodbrigade, de kwakzalvers van de dood die met aftandse fabeltjes onze culturele centra afdweilen. [...] Bijna dood is niet dood. Denken dat je tegen een plafond hangt is niet hetzelfde als dood zijn. Jezelf op een operatietafel zien liggen ook niet. Donkere tunnels, verblindend licht en hemels gezang hebben niets, maar dan ook niets met de dood van doen. Dood is dood is dood.

Kristien Hemmerechts

Algemeen wordt een BDE beschouwd als zeer ingrijpend. De angst voor de dood verdwijnt, er ontstaat een nieuw levensinzicht van onvoorwaardelijke liefde naar zichzelf en anderen, de levenshouding verandert ten positieve en er is sprake van een verhoogde intuïtieve gevoeligheid. Het oppakken van de levensdraad zou dan ook ogenschijnlijk geen probleem moeten zijn. Toch blijkt de integratie en acceptatie van een BDE een proces van vele jaren. Het leven wordt als hard, koud en verwarrend ervaren. Onbegrip over de opgedane ervaring leidt tot eenzaamheid, depressie en heimwee. Veel relaties eindigen in een echtscheiding. Van Lommel constateert dan ook dat een BDE zowel een existentiële crisis als een indringende levensles is.

Het thema van deze paradox laat zich vangen in verschillende vragen. Hoe kan het dat het nieuwe levensinzicht van onvoorwaardelijke liefde, compassie, toegenomen waardering en zingeving tot zo veel problemen leidt? Wat is er zo verwarrend aan een BDE dat het jaren kost om het nieuwe levensinzicht te integreren in het le-



ven? Wat is eigenlijk het veranderende vermogen van een BDE? En waarom is het zo moeilijk voor anderen om een BDE naar waarde te schatten? Om zicht te krijgen op de gevolgen van een BDE is het nodig deze vragen in hun samenhang te begrijpen. Daarvoor moeten we minimaal drie aspecten van de BDE uitwerken: het object van de BDE, de aard van de BDE en de omgang met de BDE.

Door middel van een begripsanalyse van de ‘bijna-dood ervaring’ onderzoek ik eerst waar de BDE betrekking op heeft. Daarbij laat ik zien dat het eigenlijke object van de BDE niet de ‘bijna-dood’ is, maar het hiernamaals. Vervolgens onderzoek ik de aard van de BDE aan de hand van de relatie tussen ervaring en werkelijkheid. Daarbij laat ik zien hoe verschillende ontologische perspectieven op het bewustzijn de betekenis van de BDE beïnvloeden. Tot slot onderzoek ik hoe deze perspectieven ingezet kunnen worden bij het integreren van een BDE in de levenscontext. Daarbij zal blijken dat de ongrijpbaarheid van de dood en het hiernamaals de waarborg is voor het hanteerbaar maken van de paradoxale gevolgen van een BDE.

In welke zin kunnen we de dood ‘bijna’ ervaren?

De verwarring van de dood

Het begrip BDE suggereert dat de dood centraal staat in de bijna-dood-ervaring. Van Lommel definieert de BDE dan ook als ‘een bijzondere bewustzijnstoestand die ontstaat tijdens een dreigende of werkelijke periode van lichamelijke, psychologische of emotionele dood’. De dood komt op diverse manieren aan de orde: in het contact met overledenen, in het besef dood te zijn, in lichamelijke uit-treding, in het waarnemen van een grens voorbij welke terugkeer naar het lichaam niet meer mogelijk is, in de afwezigheid van angst voor de dood en in het toegenomen geloof in een hiernamaals. Van Lommels theorie van het eindeloos bewustzijn is dan ook een theorie waarin de dood de poort is naar een volmaakt liefdevol hiernamaals.

Ondanks de ogenschijnlijk vanzelfsprekende relatie tussen BDE's



en bijna-dood vormt de term 'bijna-dood' een belangrijk obstakel om te begrijpen waarop de BDE betrekking heeft. Aan de ene kant suggereert de BDE een scheiding tussen het rijk der levenden en het dodenrijk. De bijna-dood verwijst daarmee vooral naar een fysiek bijna-dood zijn. Aan de andere kant komen BDE's ook voor in situaties die niets met de dood van doen hebben, zoals eenzaamheid, overmatige stress en doodsangst. Bij deze situaties lijkt het vooral te gaan om de opheffing of doorbreking van de grenzen van het 'ik'. De bijna-dood verwijst dan vooral naar een dood van het ego. Althans, een bijna- of tijdelijke of feitelijke dood van het ego, en daarmee soms toch ook weer naar een fysieke dood.

De begripsverwarring tussen lichamelijke dood, ego-dood, bijna-dood en terugkeer uit de dood komt bij Van Lommel op verschillende manieren tot uiting. Allereerst geeft Van Lommel zelf aan ongelukkig te zijn met de term bijna-dood ervaring. Hij stelt dat 'bijna-dood bepaald niet hetzelfde is als dood' en kiest liever voor de term 'nabij-de-dood ervaring'. Daarnaast stelt Van Lommel de criteria van hersendood en hartdood ter discussie omdat BDE's ook *na* het vaststellen van de klinische dood voorkomen. Omdat BDE's daarnaast ook voorkomen in *niet*-levensbedreigende situaties, stelt Van Lommel verder dat het hem vooral gaat om het inzichtgevende of verlichtende aspect van de BDE en de daarmee gepaard gaande persoonlijkheidsverandering. De rol van de dood bij de BDE manifesteert zich blijkbaar in diverse gedaantes, op verschillende niveaus en met wisselende relevantie.

De begripsverwarring zien we ook terug in veel BDE-verslagen. Veelvuldig komen uitspraken naar voren als: 'Hé, nu ben ik dood. Dit noemen we dus de dood' (Van Lommel, 2007, 45); 'Dood bleek niet dood te zijn' (idem, 136); en 'ik dacht dat ik dood was' (Moody, 1988, 63). Het dood-zijn wordt in de verslagen bevestigd door professionele zorgverleners: "Ik denk dat hij dood is [...]", zei iemand anders' (Moody, 1988, 63); en '[Dokter B.] zei dat ik dat onmogelijk had kunnen zien en dat ik wettelijk dood was op dat moment' (Sabom, 1983, 42). In al deze uitspraken blijft onduidelijk *wat* er nu door *wie* ervaren wordt op *welk moment* van (al dan



niet) (bijna) ‘dood’ zijn. Er bestaan blijkbaar verschillende inzichten over wat de dood is, of je die kunt ervaren en hoe je die kunt vaststellen.

Het object van de bde

De verwarring over de relatie tussen ‘bijna-dood’ en ‘ervaring’ vraagt om een verheldering van het begrip BDE. Het lijkt daarbij primair niet te gaan om de omstandigheden waaronder de ervaring plaatsvindt, maar om de ervaring van ‘bijna-dood zijn’ als zodanig. De vraag is daarom op welke manieren we de dood eigenlijk ‘bijna’ kunnen ervaren. Van Lommels vaststelling dat ‘bijna-dood niet hetzelfde is als dood’ impliceert dat we dood geen ervaringen meer hebben omdat er geen waakbewustzijn meer is. Hij zal het, zo bezien, eens zijn met Hemmerechts: ‘Bijna dood is niet dood. Dood is dood is dood.’ De BDE lijkt daarmee in ieder geval geen ervaring te zijn van een feitelijke dood.

Daarmee is het probleem echter nog niet opgelost. De kracht van Hemmerechts’ visie is van dezelfde logica als Epicurus’ adagium over de dood: als de dood er is zijn wij er niet en als wij er zijn is de dood er niet. Helemaal waar, maar is daar alles mee gezegd? Vaak wordt vergeten dat Epicurus vooral inzet op een therapeutische benadering van de angst voor de dood. Hemmerechts vergeet ook iets: dat de BDE juist een van de krachtigste ervaringen is die, al of niet terecht, wordt betrokken op de dood. De simpele vaststelling dat de BDE niet samenvalt met de ervaring van de feitelijke dood vormt dan ook pas het vertrekpunt voor hoe de relatie tussen een BDE en de bijna-dood dan wél gezien moet worden. Het is wellicht vanuit deze optiek dat Van Lommel liever over een *nabij*-de-dood ervaring spreekt.

Op welke manier kunnen we ‘nabij’ de dood zijn? Op het eerste gezicht zijn er twee opties. We kunnen nabij de dood zijn vanuit het besef sterfelijk te zijn. Nabijheid is dan primair gerelateerd aan beleving, niet aan leeftijd of feitelijke omstandigheden. Ook jonge mensen kunnen zich sterk bewust zijn van hun sterfelijkheid, evenals oude mensen volstrekt buiten het perspectief van de dood kun-



nen leven. We kunnen ook tijdslineair nabij zijn. Als leven en dood gedefinieerd worden door elkaars afwezigheid staan we dichterbij of verder af van het moment van onze dood. De traumatische situatie die doorgaans voorafgaat aan een BDE maakt dan dat we *weten* vlak voor de dood te staan. Beide vormen van nabij-de-dood schieten echter tekort om het object van de BDE vast te stellen. Reflectie op de eigen sterfelijkheid kan wel het levensontwerp beïnvloeden, maar leidt niet tot een BDE; en door een traumatische ervaring weten dat de dood bijna een feit is, biedt nog geen uitzicht op de ervaring van die dood zelf.

Er is echter nog een derde manier waarop we de dood nabij kunnen zijn: als voorbij-de-dood. Hoewel voorbij-de-dood contradictoer is met de term 'bijna dood' geldt dat niet voor 'nabij-de-dood'. Voorbij-de-dood is nog steeds nabij de dood maar nu aan de andere kant. Men is het punt van de dood gepasseerd en ervaart wat vlak daarna gebeurt: de tunnel, het licht, de overledenen en de onvoorwaardelijke liefde. De BDE is dan ten diepste een na-dit-leven-ervaring; een eerste voorzichtige deelname aan het hiernamaals als eindeloos bewustzijn. Een BDE verwijst daarmee naar een *nog-nabij-de-dood-maar-wel-reeds-in-het-hiernamaals-ervaring*. Deze betekenis van nabij-de-dood sluit het meest aan bij Van Lommels inhoudelijke beschrijvingen van de BDE. Het probleem is alleen dat we voorbij-de-dood niet kunnen ervaren...

Een ongelukkige benaming

Resumerend kunnen we stellen dat het object van de BDE niet begrepen moet worden als: 1) bijna dood-zijn; 2) helemaal dood-zijn; 3) het-moment-van-de-dood-anticiperen; 4) het-voorbij-de-dood-zijn als zodanig. In plaats daarvan moet het begrepen worden als een eerste voorzichtige deelname aan het hiernamaals als eindeloos bewustzijn. De vraag is alleen hoe we deze deelname kunnen ervaren. Van Lommels oplossing hiervoor lijkt te zijn dat we de dood moeten zien als een proces. We stappen als het ware door de afscheiding van leven en dood waardoor we voor even met één been in het leven en met één been in de dood staan. We kunnen dan 'deels' het

hiernamaals ervaren. Toch is deze oplossing niet bevredigend. Het procesmatige betreft namelijk het dood-gaan, niet het dood-zijn. Bij een gefaseerd afsterven kunnen we nog steeds niet vanuit de nog levende niveaus het voorbij-de-dood ervaren.

De suggestie dat we voorbij-de-dood kunnen ervaren lijkt eerder samen te hangen met een ander probleem dat Van Lommel signaleert: de onjuiste vaststelling van de dood. Van Lommel signaleert dit probleem bijvoorbeeld in de criteria voor hersendood. Vanuit een eenzijdig reductionistisch materialisme wordt de afwezigheid van bewustzijn onterecht gelijkgesteld met de persoonlijke dood. Hij wordt hierin gesteund door zowel *The Declaration of Sydney* (Machado e.a., 2007), als ook door de tastbare verschillen tussen een lijk en een hersendood iemand. In tegenstelling tot een lijk kan een hersendood persoon warm zijn, bewegen, zelfs zwanger zijn en een kind baren (Kellehear, 2008). In de moeilijkheid om de dood vast te stellen ontstaat de mogelijkheid dat we onterecht *denken* dat iemand dood is en een ervaring heeft voorbij-de-dood.

Dat de vaststelling van de dood ook problematisch is voor BDE'ers blijkt uit vele verslagen. Het probleem bestaat eruit dat veel mensen ten tijde van hun BDE vaststellen dat ze fysiek dood zijn. Deze vaststelling is onjuist, zowel binnen een materialistische als binnen Van Lommels visie. In een materialistische visie heeft een dode geen bewustzijn en kan dus ook niet vaststellen dat hij of zij dood is. In Van Lommels visie heeft een dode geen waakbewustzijn, maar maakt hij deel uit van het eindeloos bewustzijn. Deel uitmakend van het eindeloos bewustzijn kan de zojuist 'overleden' persoon vaststellen dat hij is overleden. Maar omdat personen met een BDE hun ervaring kunnen navertellen is hun vaststelling van de fysieke, psychische of emotionele dood bewezen onjuist. De dood wordt immers gekenmerkt door onomkeerbaarheid. Bij een gerapporteerde BDE blijkt het lichaam dan ook 'slechts' in schijn dood te zijn geweest.

Door het miskennen van het probleem van de vaststelling van de dood, of dit nu door de patiënt of door de arts gebeurt, wordt de bijzondere ervaring ten onrechte in een objectieve betekenisfeer getrokken, waarin de patiënt dood is en uit de dood terugkeert. Dit

leidt vanuit zowel een materialistische als een holistische visie tot een vertekend begrip van de BDE. Het object van de BDE, dat wil zeggen, dát waar een BDE betrekking op heeft in termen van een hiernamaals, blijkt zich te onttrekken aan een objectieve beoordeling. Het blijft op afstand doordat het een ver-*schijn*-sel is bij een schijn-dood. De vraag is nu hoe we dit verschijnsel kunnen duiden in termen van objectieve en subjectieve werkelijkheid.

Wat zegt een bde over de werkelijkheid na de dood?

De relatie tussen werkelijkheid en ervaring

De vaststelling dat de ervaring van een feitelijke dood op een schijn-dood berust, laat zien dat de relatie tussen werkelijkheid en ervaring problematisch is. De vergelijking dringt zich op van de stok in het water. Vanuit een *naïef realisme* is de stok gebroken: perceptie en werkelijkheid vallen samen. Pas wanneer we begrijpen dat de stok weerspiegelt in het water, realiseren we ons dat ons beeld van de werkelijkheid bepaald wordt door de bril waarmee we haar bekijken. Dit geldt ook voor de beoordeling van de BDE. De ervaring *lijkt* wel een ervaring van het hiernamaals, maar valt daar niet mee samen. Om hier meer inzicht in te krijgen is het nodig de relatie tussen werkelijkheid en ervaring te begrijpen in termen van bewustzijn.

Van Lommel maakt onderscheid tussen het waakbewustzijn en eindeloos bewustzijn. Het waakbewustzijn is het fysieke aspect van ons bewustzijn dat via de verschillende hersengebieden ervaringen registreert. Wanneer we gestorven zijn hebben we geen waakbewustzijn meer, doordat alle hersenfuncties definitief zijn uitgevallen. Het eindeloze bewustzijn bestaat onafhankelijk van de hersenen en kan daardoor buiten de lichamelijke ervaring worden. Volgens Van Lommel blijkt uit de nieuwste BDE-studies dan ook dat bewustzijn ervaren kan worden nadat de hersendood is ingetreden (Smit, 2003, 5). Dit eindeloos bewustzijn bestaat buiten de dimensie van ruimte en tijd en staat voor de objectieve werkelijkheid. Toch bevat deze 'objectieve werkelijkheid' veel subjectieve elementen.



Het subjectieve aspect van de BDE uit zich op verschillende niveaus. Op individueel niveau ervaren personen bijvoorbeeld verschillende kenmerken van de BDE en komen zij hun eigen overleden geliefden tegen. Op cultureel-historisch niveau beïnvloeden continentale, historische en religieuze verschillen de belevingsstructuur van de BDE. Zo speelt bijvoorbeeld het thema schuld en boete in de middeleeuwse BDE's een belangrijkere rol dan in hedendaagse BDE's (Bruijn, 2008). Op algemeen menselijk niveau vindt er ten slotte een interpretatie van de werkelijkheid plaats, doordat de BDE na de 'terugkeer' via ons waakbewustzijn gemodelleerd wordt tot kennis.

De rol van subjectieve interpretatie laat zien dat de transformerende kracht van de BDE niet eenvoudigweg gelegen is in de objectieve werkelijkheid als zodanig. Zij ligt veeleer vervat in de manier waarop we, middels de bewuste ervaring, de werkelijkheid begrijpen en hanteren. Om de complexiteit van de relatie tussen een BDE en de werkelijkheid zichtbaar te maken analyseer ik het bewustzijn op drie niveaus: transcendent, immanent en subjectief. Ik begin met het transcendente niveau. Daarbij laat ik aan de hand van een historisch-filosofische ontwikkeling van de metafysica zien hoe het transcendentale bewustzijn een plaats heeft gekregen in de relatie tussen ervaring en werkelijkheid.

Van naïef realisme tot fenomenologie

Wordt in de Middeleeuwen vanuit een naïef realisme nog gedacht dat menselijke ervaring en werkelijkheid samenvallen, vanaf de Renaissance wordt het kenvermogen onderwerp van onderzoek. Het rationalisme vanaf Descartes (1596-1650) en het empirisme vanaf Boyle (1627-1691) laten zien dat de werkelijkheid ontsloten wordt met behulp van wiskundig inzicht en het uitvoeren van experimenten. In zijn eenzijdigheid leidt het rationalisme echter tot dogmatisme, het empirisme tot scepticisme. Tijdens de Verlichting integreert Kant (1724 -1801) de grondslagen van deze beide stromingen tot een transcendentaal (= op voorwaarden gebaseerd) idealisme. Volgens hem ontstaat kennis vanuit de zintuiglijke waarneming die omgezet wordt in *voorstellingen* door middel van de a priori ver-



standscategorieën en de aanschouwingsvormen ruimte en tijd. We kunnen de werkelijkheid *an sich* alleen kennen als voorstelling binnen een tijd-ruimtelijke dimensie.

Hoewel de verstandscategorieën en de aanschouwingsvormen ruimte en tijd empirisch reëel zijn, zijn ze niet waarneembaar: ze behoren immers tot het verstand. Het blijft daarmee onduidelijk of ze zelf tot de *voorstelling* van de werkelijkheid behoren of tot de werkelijkheid *an sich*. In het eerste geval is er geen kennis mogelijk van het metafysische, omdat het bewustzijn dan deel uitmaakt van de fysieke werkelijkheid. Deze positie wordt vanaf Comte (1798-1857) vertegenwoordigd door het positivisme. Indien de verstandscategorieën en aanschouwingsvormen echter tot de werkelijkheid *an sich* behoren, gaat het bewustzijn vooraf aan de materiële werkelijkheid. Deze positie leidt vanaf Fichte (1762-1814) tot het idealisme. Het idealisme stelt dat alle werkelijkheid gecreëerd is door het bewustzijn en lijkt daarmee aan te sluiten bij Van Lommels voorkeur voor het ‘pan(proto)psychisme’.

Toch karakteriseert Van Lommel zijn positie niet als idealisme, maar als fenomenalisme. De reden hiervoor is dat het idealisme, net als het positivisme, weinig belang hecht aan de individuele ervaring. Dat de individuele ervaring tot wetenschappelijke kennis kan leiden wordt pas door Brentano (1838-1917) en Husserl (1859-1938) gefundeerd in de fenomenologie. Dit vereiste een integratie van de individuele ervaring met de ontologische voorwaarden van het idealisme en het positivisme. De basisstructuur van de fenomenologie luidt dan ook: 1) bewustzijn is de basis voor de werkelijkheid; 2) we kennen de werkelijkheid door individuele ervaring; 3) we kunnen geen kennis hebben van het metafysische.

Het is op dit punt dat het transcendentale bewustzijn een plaats krijgt in de historisch-filosofische ontwikkeling van de metafysica. En het is op dit punt dat Van Lommel en Husserl, ondanks hun vanzelfsprekend enorme verschillen, bij elkaar aansluiten. Beiden stellen de absolute van het bewustzijn boven de relativiteit van de wereld. Beiden veronderstellen dat de materie gefundeerd is in het eindeloze, respectievelijk transcendentale bewustzijn. Beiden

zien het bewustzijn als een transcendente realiteit. En beiden associëren inzicht in dit bewustzijn met een religieuze bekering (vgl. De Boer, 1989, 69; Van Lommel, 2007, hst. 4). Het is vanuit dit transcendente bewustzijnsperspectief dat ik nu de relatie tussen een BDE en de werkelijkheid specificeer op een immanent bewustzijnsniveau. Daarbij laat ik zien hoe vanuit de fenomenologie, de hermeneutiek en het deconstructivisme de werkelijkheidswaarde van de BDE verschillend beoordeeld kan worden.

Interpretatie van de waarheid en de waarheid van interpretatie

Fenomenologisch toont de werkelijkheid zich in de ervaring via het bewustzijn. Voor Van Lommel is dit het waakbewustzijn, voor Husserl het immanente bewustzijn. Omdat op dit niveau bewustzijn altijd een bewustzijn *van* is, zijn subject en object intentioneel met elkaar verbonden en als zodanig niet zelfstandig kenbaar. Het gevolg is dat al onze ervaring gevormd is door vooronderstellingen en ideeën. Om tot objectieve kennis te komen moeten we twee reducties toepassen (Husserl). In de fenomenologische reductie realiseren we ons dat we alleen subjectief kunnen waarnemen, ontdoen we ons van onze voorkennis en treden de ervaring vervolgens zo open mogelijk tegemoet. In de eidetische reductie (eidos = essentie) focussen we vervolgens op het meest essentiële van één ervaring, vergelijken dit met andere ervaringen en bepalen aan de hand daarvan de objectieve essentie van het fenomeen als zodanig. Ook in deze methodiek sluit Van Lommel aan bij Husserl. Fenomenologisch gezien leidt zijn onderzoek dan ook tot objectieve kennis van de werkelijkheid.

Dat we de werkelijkheid onbevooroordeeld tegemoet kunnen treden wordt bekritiseerd door de hermeneutiek. Zij stelt dat betekenis altijd gesitueerd is in tijd, omstandigheden en doelen en daarmee per definitie historisch bepaald is. We treden de werkelijkheid niet open tegemoet; we interpreteren haar. Kennis gaat dan ook niet over essenties maar over begrijpen [*Verstehen*]. Dit inzicht heeft ertoe geleid dat de hermeneutiek een belangrijke plaats heeft gekregen in het ervaringsonderzoek. De hermeneutische methode bestaat uit het steeds verder bevragen en uitleggen van de ervaring.

Daarbij vindt een ‘horizonversmelting’ (Gadamer) plaats tussen het begrip van de onderzoeker en dat van de respondent. Omdat deze versmelting tot stand komt vanuit een historisch bepaalde context leidt zij niet tot objectieve, maar tot intersubjectieve kennis. Van Lommels onderzoek geeft dan een intersubjectieve interpretatie van de werkelijkheid.

Het deconstructivisme drijft de interne verwevenheid tussen subject en object verder op de spits: er is helemaal geen ervaring die terugslaat op de werkelijkheid. Omdat er geen ervaring is zonder subject heeft ervaring van zichzelf geen betekenis: ze wordt *be-teken-d*. De ervaring refereert ‘slechts’ aan andere steeds wisselende betekenissen en wordt daarmee losgekoppeld van een ‘oorspronkelijke situatie’. De BDE, de herbeleving van een BDE en zelfs het herlezen van een BDE-verslag bestaan uit een steeds wisselende betekenisamenstelling die het product is van een context. De ‘intersubjectieve interpretatie van de werkelijkheid’ blijkt dus helemaal geen vaste oorsprong te hebben, maar wordt steeds ontwricht en ‘verstrooid’ (Derrida) door nieuwe betekenissen. Dé werkelijkheid van de BDE ontsnapt ons, en Van Lommel, dan per definitie.

De verschillen tussen een fenomenologische, hermeneutische en deconstructivistische benadering laten zien dat de relatie tussen ervaring en werkelijkheid verre van eenduidig is. Mensen beschrijven hun BDE dan ook op verschillende niveaus van werkelijkheidsbeleving. Mijn thesis is dat de moeilijkheid van integratie en acceptatie van een BDE samenhangt met de door de BDE’er veronderstelde relatie tussen de BDE en de werkelijkheid. Daarmee stappen we over naar het derde, subjectieve, niveau van bewustzijn: de bewuste ervaring van de BDE.

Hoe verheffen we een bde tot een ‘ars vivendi’?

Het verschil tussen een stok en een bde

Dat de transformerende kracht van een BDE inderdaad samenhangt met haar vermeende werkelijkheidsstructuur blijkt uit hoe mensen omgaan met hun BDE. Daarbij valt op dat de impact van een BDE

correspondeert met de mate waarin verondersteld wordt dat haar inhoud wáár is. Hoe meer de persoon denkt dat de inhoud van de BDE correspondeert met de werkelijkheid, hoe belangrijker de BDE gevonden wordt. Een grote discrepantie tussen de inhoud van de BDE en de veronderstelde werkelijkheid ontnemt de BDE vrijwel iedere impact. Wanneer de inhoud van de BDE gezien wordt als corresponderend met de werkelijkheid, is de impact van de BDE juist maximaal. In het BDE-onderzoek komt deze laatste positie het meest naar voren. De relatie tussen ervaring en werkelijkheid blijkt dan ook vooral begrepen te worden vanuit een naïef realisme: ik *ervaar* de ‘dood’ als oneindig bewustzijn, dus de ‘dood’ *is* oneindig bewustzijn.

Nu is het naïef realisme voor veel ervaringsonderzoek geenszins problematisch. De uitspraak ‘Ik *ervaar* het water als nat, dus het water *is* nat’ levert geen problemen op. Bij de stok in het water voelen we al nattigheid: de ervaring correspondeert niet langer met de werkelijkheid. Echt relevant wordt het in het geval van de BDE. Daar is de relatie tussen ervaring en werkelijkheid zo problematisch dat een zinvol gesprek over de BDE niet mogelijk is zonder deze relatie te expliciteren. Dit wordt alleen al duidelijk als we ons realiseren dat tijdloosheid en non-lokaliteit alleen begrepen kunnen worden als negatie van ruimte en tijd. Zoals Kant al zei: we kunnen ons helemaal geen voorstellingen maken zonder ruimte en tijd. Iedere zinvolle duiding van de BDE moet dan ook begrepen worden vanuit de vraag wat de inhoud van een BDE zegt over de werkelijkheid.

Het expliciteren van de relatie tussen ervaring en werkelijkheid heeft verstreckende gevolgen voor de mogelijkheid om de BDE zinvol te integreren in het leven. Het laat zien dat onbegrip voor mensen met een BDE niet alleen samenhangt met een reductionistisch materialisme van anderen, maar ook met een naïef realisme bij BDE'ers. Het is namelijk niet zozeer de BDE die onbegrip oproept, maar de vanzelfsprekendheid waarmee ze vereenzelvigd wordt met de werkelijkheid. Denken dat een ervaring van ‘stralende bundels DNA die vlak langs mijn voeten (ook al bezat ik deze niet) stroomden’ (Van Lommel, 2007, 197) een weergave is van het hiernamaals,

roept terecht een sceptische houding op. Het primaire probleem bij onbegrip over een BDE is dan ook niet dat ze verklaard wordt vanuit een reductionistisch materialisme, maar dat ze beleefd wordt vanuit een naïef realisme.

Alleen door de BDE expliciet te beoordelen vanuit de problematische relatie tussen ervaring en werkelijkheid kan zij als *ervaring* serieus worden genomen. In de rapportage van een BDE worden aspecten dan ook steeds anders geformuleerd, nieuwe aspecten toegevoegd en onvermoede betekenislagen verkend. Daarmee wordt de BDE in het proces van articulatie *tot stand gebracht*. De BDE valt niet samen met de werkelijkheid; ze verwijst ernaar. Hoe ze naar de werkelijkheid verwijst bepaalt uiteindelijk de BDE'er zelf. Om de BDE te integreren in de bestaande persoonlijke werkelijkheidsvisie moet het individu keuzes maken in de complexe relatie tussen ervaring en werkelijkheid. Het zijn deze keuzes die bepalend zijn voor de transformerende kracht van een BDE. Zij vormen daarmee de voorwaarde om de BDE te verheffen tot een 'ars vivendi'.

Hoop of zelfbedrog?

Als keuzes in de relatie tussen werkelijkheid en ervaring de transformerende kracht van de BDE bepalen, hoe ziet deze bepaaldheid er dan uit? Kunnen we eigenlijk wel keuzes maken in ons perspectief op de werkelijkheid? En zo ja, is het niet zo dat juist de transformerende kracht van een BDE ons perspectief op de werkelijkheid bepaalt? Om deze vragen te beantwoorden moeten we dieper ingaan op de vraag waar de transformerende kracht van een BDE eigenlijk door bepaald wordt. Het probleem van het naïef realisme laat zien dat ze niet eenvoudigweg een kracht uit het hiernamaals is. Afgaande op het ervaren onbegrip ligt de transformerende kracht van een BDE ook niet in het doorgeven van het verkregen inzicht. Ze ligt ook niet in een geestelijke verrijking van de BDE'er omdat verrijking juist het resultaat is van transformatie.

Wat bepaalt dan de transformerende kracht van een BDE? Deze wordt bepaald door de manier waarop wij de relatie tussen de BDE en de werkelijkheid *begrijpen*. De bijna-dood vormt daarbij het fei-



telijke vertrekpunt voor de BDE; het hiernamaals het object van de ervaring. Zowel het gegeven bijna-dood te zijn als de ervaring van een hiernamaals zijn ontzagwekkend, mensoverstijgend, immens. Beide onttrekken zich aan een objectieve beoordeling. Het is de manier waarop we als individu deze ongrijpbaarheid van bijna-dood en hiernamaals duiden in termen van werkelijkheid, die de integratie van een BDE bepaalt.

Maar als 'bijna-dood', 'hiernamaals', 'tijdloos' en 'non-lokaal' ondoorgrondelijke begrippen zijn, kan de BDE dan wel geduid worden in termen van werkelijkheid? Wel voor mensen met een BDE. Genoemde begrippen mogen ondoorgrondelijk zijn, de ervaring is dat niet. Hoewel de BDE verwarrend en ingrijpend is, is ze dat vooral vanuit de vraag hoe ze geïntegreerd kan worden in de levenshouding en het levensontwerp. De ervaring zelf is er doorgaans een van diepe schoonheid en onuitsprekelijke liefde. De manier waarop het individu deze ervaring duidt in termen van werkelijkheid, impliceert dan ook ten diepste een epistemologie van de hoop. Een hoop dat er een geestelijke groei mogelijk is in termen van ultieme vrede. Een hoop die vervolgens met veel moeite uitgewerkt moet worden.

Een mogelijke objectie tegen de interpretatie van de BDE in termen van hoop is dat ze de dood ontkent. Dit zou corresponderen met het gegeven dat bijna 100% van de BDE'ers geen angst meer heeft voor de dood. De hoop lijkt daarmee meer op zelfbedrog dan op epistemologie. Vanuit de analyse tot nu toe blijkt echter dat beide elementen een genuanceerde rol spelen in de BDE. Ik zal laten zien dat juist de spanning tussen hoop en zelfbedrog aan de basis ligt van een gezonde integratie van de BDE in de levenscontext.

Een wig in de waarheid

Voorliggende analyse laat zien dat waarheid niet exclusief verwijst naar een objectieve werkelijkheid. Ze kan ook verwijzen naar een intersubjectieve werkelijkheid en zelfs naar de afwezigheid van werkelijkheid. De werkelijkheid wordt dan ook gekend en voor waar gehouden vanuit de veronderstelde relatie tussen subject en object. Door de complexiteit van deze relatie te expliciteren ontstaat er



ruimte om de BDE op verschillende werkelijkheidsniveaus van subjectiviteit te betrekken. Dan staat niet langer 'de werkelijkheid' centraal, maar de manier waarop de beleefde ervaring van 'bijna-dood' en 'hiernamaals' begrepen kan worden.

Het kan daarbij behulpzaam zijn eerlijkheid en waarheid van elkaar te onderscheiden. Eerlijkheid komt vooral voort uit de persoonlijke preoccupatie met de eigen ervaring; een gevoelde noodzaak om de ervaring een plaats te geven. Er is daarin geen sprake van een gedeelde waarheid waarin ruimte is voor de ander. Waarheid, bezien vanuit onze analyse, verwijst naar verschillende werkelijkheidsbelevingen waardoor er per definitie ruimte ontstaat voor de ander. Adequaat spreken over de BDE vereist dan ook niet zozeer de insteek van eerlijkheid maar die van waarheid. Waarheid in de zin dat de BDE'er rekening houdt met de consequenties van zijn communicatie voor de betrokken personen en vice versa.

Indien uitingen over de BDE de dialoog niet bevorderen en de ander of de relatie niet verder helpen, dan kan het zijn dat de ervaring te veel in termen van objectieve werkelijkheid getrokken wordt. De BDE wordt dan vanuit een naïef realisme als objectieve werkelijkheid begrepen, die voor de ander niet te aanvaarden is. Dit vereist een bijsturing van de relatie tussen ervaring en werkelijkheid. Veelal ontbreekt deze bijsturing, zeker vanuit een reductionistisch materialisme waar een BDE slechts een 'verkeerde diagnose met gelukkige afloop' is. Maar ook vanuit een naïef realisme ontbreekt bijsturing doordat het onmachtig is de BDE'er anders te begrijpen dan als iemand die 'teruggekeerd is uit de dood' en over 'niet te betwisten kennis beschikt'.

De BDE'er die moeite heeft zijn BDE te integreren in het eigen leven, heeft juist duiding en zorg nodig vanuit de problematische relatie tussen werkelijkheid en ervaring. De werkelijkheid achter de BDE krijgt dan vorm doordat we haar van betekenis voorzien. Dit kun je zelfbedrog noemen, maar dan wel een zelfbedrog waarin zowel recht gedaan wordt aan de BDE als aan de ongrijpbaarheid van de dood en het hiernamaals. De uitspraak 'dood is dood is dood' is een kortzichtige waarheid. Deze brengt mensen met een BDE niet

verder. Denken dat je tegen een plafond hangt is inderdaad niet hetzelfde als dood zijn, dat is naïef realisme. Maar plafonds, donkere tunnels, verblindend licht en hemels gezang hebben wel degelijk *iets met de dood van doen*. Wat dan? Het zijn ver-schijn-selen van een hiernamaals als bewustzijn die we ervaren en die we op de werkelijkheid betrekken.

Geraadpleegde literatuur

- Boer de, Th. (1989). *Van Brentano tot Levinas. Studies over de fenomenologie*. Boom, Meppel.
- Boer de, Th. e.a. (1988). *Hermeneutiek. Filosofische grondslagen van mens- en cultuurwetenschappen*. Boom, Meppel.
- Bruijnis, E. (2008). *Het hiernamaals bij mensen met een bijna-dood ervaring en bij mystici. Een vergelijkende studie*. Ongepubliceerde scriptie.
- Grey, M. (1985). *Ervaringen op de grens van leven en dood*. Hema, Amsterdam.
- Hemmerrechts, K. (2003). *Hotel Terminus*. Stichting CPNB, Amsterdam.
- Kellehear, A. (2008). Dying as a Social Relationship: a Sociological Review of Debates on the Determination of Death. *Social Science & Medicine* 2008, 66(7), 1533-1544.
- Lommel P. van, (2007). *Eindeloos bewustzijn. Een wetenschappelijke visie op de bijna-dood ervaring*. Ten Have, Kampen.
- Machado, C. et al. (2007). The Declaration of Sydney on Human Death. *Journal of Medical Ethics*, 2007, 33, 699-703.
- Moody, R.A. (1988). *De tunnel en het licht. Het verschijnsel van de bijna-dood ervaring*. Bruna, Utrecht.
- Ritchie, G.G. (1978). *Terugkeer uit de dood*. Becht, Haarlem.
- Sabom, M.B. (1983). *Herinneringen aan de dood. Ervaringen van mensen tijdens hun klinische dood*. Strengholt, Naarden.
- Smit, R. (2003). De unieke BDE van Pamela Reynolds. M.m.v. Pim van Lommel. *Terugkeer* 14(2), 2003.